

Parti Nagy Lajos

Törzsasztal
költő,
író,
drámaíró

Szekszárdon született 1953. október 12-én. Kossuth-díjas magyar költő, drámaíró, író, szerkesztő, kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia alapító tagja. A Pécsi Tanárképző Főiskolán szerzett magyar-történelem szakos diplomát 1977-ben. 1979 és 1986 között a pécsi Jelenkor folyóirat szerkesztője. Az 1980-as években a JAK-füzetek szerkesztőbizottsági tagja. 1986-tól Budapesten él, szabadfoglalkozású. 1982-ben jelent meg első könyve, az Angyalstop. 1987-ben Móricz Zsigmond-ösztöndíjban részesült. 1987–1988-ban a Magyar Írószövetség egyik titkára, 1991–1993-ban a Magyar Napló versrovatának szerkesztője. Sokat foglalkoztatott fordító és átdolgozó. Drámaíróként is sikeres (Ibusár), darabjait folyamatosan műsorra tűzik a színházak. Mauzóleum című drámáját több éven át nagy sikerrel játszotta a Budapesti Katona József Színház a Kamrában. Első regénye, a Hősöm tere (2000), 2005-ben Meines Helden Platz címmel németül is megjelent. A Grafitneszen (2003) belül jelent meg az Őszológiai gyakorlatok ciklus, amelynek verseit Parti Nagy Lajos egy bizonyos Dumpf Endre maszkja mögé rejtette. Műveivel több mint 300 kritika vagy tanulmány foglalkozott, a szerzővel több mint 70 olyan interjú vagy beszélgetés készült, amely nyomtatásban is napvilágot látott. Fontosabb díjai: József Attila-díj (1992), a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje (polgári tagozat) (2005), Kossuth-díj (2007). Legutóbbi kötetei: Fülkefor és vidéke – magyar mesék, 2012, Magvető; Mi történt avagy sem (elbeszélések), 2013, Magvető; Réz Pál: Bokáig pezsgőben. Hangos memoár, beszélgetőtárs Parti Nagy Lajos, Magvető, Bp., 2015; Létbüfé (versek), 2017, Magvető.

PARTI NAGY LAJOS

„Azt hiszem, nincs másik Réz”

Kőrössi P. József (■): *A mai beszélgetés törzsét egy olyan könyv adja, amelynek egyik „főszereplője” vagy. A másik Réz Pál, akiről a Törzsasztal mellett az elmúlt 12 évben gyakran szó esett. De kezdjük azzal, hogy mutassunk téged be, beszéljünk arról a múlt-ról, ami köt téged különböző személyekhez és helyszínekhez, egyebek mellett Pécshez. Például a Jelenkor folyóirathoz kötődő viszonyokról mondj néhány szót.*

Parti Nagy Lajos (▼): Tényleg néhány szót, mert ha az ember ebbe belekezd, akkor vége se, hossza sincsen. Ez nagyon régen volt, a múlt évszázad, ha úgy tetszik, évezred, a '70-es évek végén, akkor voltam én Pécsen. Oda jártam főiskolára, utána ott maradtam, hét évig voltam a *Jelenkor* egyik szerkesztője. Nekem ez fontos hely volt, nagyon fontos idő volt, ami nagyjából egybeesett az én – hát írói értelemben – felnőtté válásommal vagy íróvá válásommal, ha tetszik. A '80-as években Pécs sokkal fontosabb hely volt, mint amilyen fontos hely tud lenni a mai Magyarországon egy vidéki város. De ez se tartozik ide, mert mindenkinek megvan a maga belső városa, amit magával visz a konkrét térből, ahol valaha élt és lakott, és az bizony nagyon nem hasonlít ahhoz, amilyen az a város a valóságban volt. Nem olyan a város, mint amilyenek mesélem. A *Jelenkor* akkoriban az egyik legjobb magyar irodalmi folyóirat volt, szerintem most is az. A rendszerváltozás előtt, ugye, nem volt annyi jeles folyóirat, főleg a '80-as években ez volt a legjobb. Aztán jött a '80-as évek végén a *Holmi* folyóirat. '86-ban otthagytam a *Jelenkort* barátsággal és szeretettel, otthagytam a várost, mert íróként szabadúszásból máshol megélni akkor Magyarországon nem lehetett, mint Budapesten. Ott se, de legalább az illúziója megvolt. Elköltöztem Budapestre, de a kapcsolat megmaradt, azzal is, amit jelenkorságnak tekinthetünk vagy nevezhetünk. Ez a modern próza mindenekelőtt, Ottliktól Nádasig, Esterházytól Krasznahorkaiig terjedő sávban, ez az új magyar próza – ezzel lehetne leírni; és a

költészetben is, aki igazán számított akkor Magyarországon, ott publikált. Ez az a közeg, amiben író lettem.

■ *Nem olyan régen Barna Imre volt a vendég a Törzsasztalnál. Ő elsősorban műfordítóként ismert. Vele beszélgetve óhatatlanul fölmerült az újrafordítások szükségessége. Te is fordítottál újra, sokszor nyersanyagot használva, gondolkodok itt Ion Luca Caragiale Farsang című darabjára. Egy teljesen új nyelv volt, amit te ott teremtettél.*

▼ *Az újrafordításról az embernek van egy különösebben nem megalapozott literátori véleménye. Merthogy én nem vagyok műfordító. Erről lehet mindenfélét mondani, de ehhez én igazán nem értek, eszembe se jut olyasfajta véleményeket mondani, mint Barna Imre, aki egy nagyszerű műfordító. Amit én csináltam, az átírás, és csak színházban működik, ott viszont bevett gyakorlat akár nyersanyagból nyelvet adni valaminek, aminek lehet, hogy erős a története vagy jó a dramaturgiája, csak épp a nyelve nem olyan erős, nem jön át. Ez a munka olyasmi, hogy hat-hét-féle fordításból vagy szövegváltozattól összerak az ember egy nyolcadikat, fúrja-faragja, nyesi-vágja, és a végén lesz belőle egy rendezői példány. Én ilyen írói példányokat csi-*

náltam darabokból. A Caragiale esetében úgy történt, hogy fölkerít Jordán Tamás, csinálók-e egy ilyet, azzal, hogy Réz Pál készít hozzá egy nyersfordítást. Azt gondolom, ezt a jelenséget kizárólag akkor lehet megszólaltatni magyarul, ha az ember elfelejti, hogy fordítani kell, egyszerűen megkeresi azt a magyar nyelvet, amire ez a történet átírható. Ezért szándékosan nem mondok fordítást. Tehát átvinni, ez a fontos. És az

a lényeg, hogy ott megszólaljon. Én erre kitaláltam, hogy egy nyelv van a magyar irodalomban, amelyik Caragiale nyelvére valamelyest hajaz, és ez a Tersánszkyé, egy vidéki nyelv, de városi nyelv, városszéli nyelv. Tehát a lakkcipő elég sáros ahhoz, hogy vidé-

Kőrössi P. József, Parti Nagy
Lajos és Hajdu Géza

100

ki legyen, és elég lakkcipő, hogy franciául is ki lehessen mondani. Mintha ez lenne a Caragiale. És erre a *Karnevál* adódott. Az én változatomban ez *Karnevál* címen ment, Kaposváron úgy játszották. A Nemzetiben maradt a *Farsang* cím. Réz egy fantasztikus nyelvfordítást csinált, pedig mondtam neki, ne törd magad ezen, úgylis átírom az egészet.

■ *Tehát ebből egy Parti Nagy-szöveg lett.*

▼ Igen, de ez is volt a feladat. El se vállaltam volna, ha arra kér Jordán, hogy csak a fordítással foglalkozzam. Nagyon szerettem, élveztem ezt a munkát. És született egy működőképes szöveg.

■ *Korszerű nyelvvél. Mai gegek, poénok.*

▼ Egy korszerű, ilyen csúszkáló nyelvvél a mai és a századelő nyelve között. Úgy láttam, a színházak is szerették. És még egy mondat a kérdésedre visszatérve: igen, időről időre mindent újra kell fordítani, mert ez nem úgy van, mint egy matematikai fölfedezés, hogy fölülírja az előzőt, és az előzőt ki lehet dobni, hanem az előző ugyanolyan érvényes fordítás. Különböznél halálos bűn volna Arany János *Hamletjét* újralfordítani. Holott muszáj újralfordítani. Sőt, hogyha lenne ebben a piacban vagy ebben a kultúrában elég pénz, akkor a nagy prózai klasszikusokat is mind újra kellene fordítani. De prózában azt megcsinálni, amit én a színházban megcsináltam, tilos. Ott nem megy az, hogy amikor eszembe jut, beleírok ezt-azt.

■ *Lépjünk eggyel tovább, egy nagy ugrással, már csak azért is, mert egy nagyon izgalmas helyszínre juthatunk, mint a Magyar mesék. Ezeket hetente az ÉS-ben közölted, ezenkívül úgy találkoztam velük, hogy durván száz kilométert utazok fel Pestre szinte naponta, és a Klubrádióban reggel 8 óra környékén, amikor én már nagyjából Pest környékén voltam, akkor jött Parti Nagy Lajostól egy magyar mesélés. Nehéz volt vezetnem közben, mert hahotázva kellett ezeket hallgatni. Hogyan kezdődött ez el, és ehhez a hanghoz, amit mindjárt tőled is meghallunk itt élőben, hogy jutottál el?*

▼ Akkor kezdtem el, amikor már úgy éreztem, valahogy beszélnem kéne erről az egészeztől megint és újra, ami az én

édes hazámban történik. Főleg akkor, amikor 2011 tavaszán Gyöngyöspatán, a cigánysoron elkezdtek masírozni föl-alá annak a politikai alakulatnak a feketébe öltözött gárdistái, akik most éppen be akarják magukat jobbközéphez festeni és néppártnak. És arra a kicsi időre az akkor fungáló magyar állam félrenézett, kicsi időre felfüggesztette a jogállamiságot, hagyta, hogy történjen, ami történik. És nagy szerencse, hogy nem történt valódi pogrom, de nem lennének meglepődve, ha pár év múlva ez bekövetkezne migránsokkal szemben és bárkivel szemben, aki szembejön – ugyanazon fekete egyenruhások részéről. Mindegy, ebbe bele se megyek. És akkor az első mesét megírtam Gyöngyöspatáról.

■ *Akkor már tudtad, hogy sorozat lesz?*

▼ Azt sejtettem, hogy ez a kis forma működik. Az *ÉS* páratlan oldalán jelent meg, ahol a glosszák vannak. Azt gondoltam, hogy ebben van annyi. És akkor elkezdtem, hétről hétre írtam. Majd csináltam három évig. Ez annyit jelent, hogy 154 mese. Heti egy, ez nekem elvitte három éven át heti két munkanapomat. Egyrészt meg kellett írni, de az hagyján. Benne kellett lenni ebben az egészben. Akármilyen furcsa volt, muszáj volt olvassak hozzá, és ebből csinálni anyagot. De csináltam, mert támadt egy tábora. Olyan volt, mint egy kis furcsa szelep, tényleg nagyon sokan várták az *ÉS*-t. Még ma is csinálhatnám, lenne miért, lenne kinek, lenne miről, de nekem lett elegendő belőle. Akkor lehet szatírárt írni, akkor lehet

101

valamit ad absurdum vinni, egy vonást, egy tulajdonságot, egy dolgot, amikor van mihez képest. De amikor a valóság ez a haramiavalóság, akkor nem nagyon van miről írni. Másrészt elegendő lett, hogy nekem ez foglalja le az életemet, meg az időmet. Azt gondoltam, csináltam eleget, és amikor jöttek a '14-es választások, előtte egy fél évvel eldöntöttem, teljesen függetlenül a választásoktól, abbahagyom. A hang meg, amit kérdeztél, ez a fölolvadás, egyszerűen jött. Eszembe se jutott, hogy ez egy felolvasható műfaj. Aztán készültek ebből felvételek. És lassan rá kellett jönnöm, ez egy olyan dolog, ami hangban majdnem jobban működik, mint leírva.

■ *Próbálta ezt másvalaki is elmondani?*

▼ Egyszer.

■ *Nagy bátorság kell hozzá.*

▼ Kari Györgyi színésznő egyszer előállt azzal, hogy ő magyar meséket akar mondani. Na, de kívülről. Szerintem ő az egyetlen, aki kívülről tud ezekből a mesékből. Én egy sort nem tudnék belőle mondani. Megtanult vagy hatot, beöltözött népviseletbe, a maga egészen abszurd, nyafogó hangján, magát ringatva frenetikus előadást produkált ezekből.

■ *No, akkor most térjünk rá a Bokáig pezsgőben című beszélgetős könyvre. Mondd el, hogyan is indult ez a dolog a Kossuth rádióban.*

▼ A kilencvenes évek elején a Kossuth rádió még egy rendes, komoly szellemi műhely volt. És csináltak ún. életút-interjúkat. Engem kértek meg, hogy készítsek Rézzel életút-interjút. Én Rezet nagyon szerettem, a *Holmi*-közegből ismertem a történeteit, de nem olyan közelről, mint a *Holmi* törzsgárdája. És akkor az ő Jászai Mari téri lakásán késő esténként beszélgettünk. Szabéni Cili pedig, akinek ez a könyv ajánlva van, ő volt a szerkesztő, ott ült a magnónál. Összesen húsz-huszonkét órányi anyagot vett fel akkor még szalagos magnóra. És ebből Cili összevágott kilenc részt, *Rézben*, ez volt a címe, jó is volt. Arról volt szó, hogy villámgyorsan legépeztetik. Ez meg is történt. Ezt az egészet úgy

képzelt el, azért is vállaltam el, hogy Réz kezdjen el vele dolgozni, írja meg az emlékiratait, hiszen tudtam, mennyi anyag van benne, és hogy mennyire tud mesélni. Az első részt lehozta a *Jelenkor*, és a második rész előtt azt mondta Réz, hogy ő ezt nem akarja, olyan jót nem tud írni, mint Vas Pista – Vas István monumentális emlékirataira gondolt –, rosszabbat meg nem érdemes. Ez volt '93 elején. És akkor így maradt az anyag. Le volt gépelve, de Réz nem volt hajlandó hozzányúlni. Aztán 2001-ben, amikor Réz hetvenéves lett, még csinált Szabéni Cili egy részt. És aztán jött 2015, amikor Réz egész váratlanul kötélnek állt. Közledett a 85. születésnapja, azt hiszem, az is benne volt, hogy most már lassan belőle megy ki a lélek, és ezt meg kéne csinálni. És akkor mondta a holmisoknak, hogy legyen, ők szöveget a Magvetőnek, a Magvető nekem. Akkor nekiálltam, még interjúztam vele, meg amit lehetett, még egyszer végigkérdeztem, amit aztán beépítettem az interjúba. Sajnos a rádiós nyersanyag ennyi idő után már nem volt meg. Cili közben meghalt. Az volt meg, ami elhangzott a rádióban, meg amit én hozzáinterjúztam, abból kellett összehozni ezt a könyvet. Nagyon nagy és nagyszerű munka volt. Én még interjúztam volna Pali-val, de a végén azt mondta, hagyjuk ezt most, nem kell már. Akkor már nagyon beteg volt. Azt remélem, vagy azt hiszem, ami számára fontos volt, azt elmondta. Én semmit ki nem hagytam, se kegyeleti, se semmilyen okokból. Egy-két apróság volt, amit egy korábbi változathoz ő nem akart

benne hagyni. Nagyon büszke vagyok, hogy ezt megcsinálhattam Rézzel, aki egyszerűen pótolhatatlan ebben az egyszerűen egyre szakszerűbb és egyre szakszerűtlenebb magyar kultúrában. Hogy az a fekvés, a transzmisszió az a tudása, amelyik egyszerre élményszerű, de vérprofi... Egy polgár, akinek valóban az élete volt az irodalom. Ez volt a Réz. Tényleg, a foglalkozása Réz Pál.

■ *Az egyik utolsó beszélgetésben olyasmit is mond, hogy semmi másról nem szól az élete, ha van neki életműve, akkor az az, hogy összehozott embereket.*

▼ Szerintem is, mert az összehozásnak olyan eredményei voltak, mint a Kosztolányi kritikai kiadás, amit most is bátran elő lehet venni, a jegyzete pazar, pedig azt kézzel, cédu-lával csinálta, semmi számítógép, hanem munka, azonkívül a Szépirodalminál is irtózatossággal nagyon fontos munka, egy csomó fordítás.

■ *Hetven könyvet fordított.*

▼ És mindezek mellett a *Holminak* a rengeteg évfolyama. Lényegében a folyóirat-szerkesztés is ez volt, embereket összehozni, összekapcsolni valamilyen módon.

■ *Két igazán fontos műhely volt az ő életében, amelyikben embereket tudott mozgatni és műveket tudott előhozni szerzőkből. A Holmi, ahol sokszor az ő kezdeményezésére születtek művek, és a Szépirodalmi kiadó, ahol még inkább. Olyan emberekkel, írókkal találkozhatott és dolgozhatott együtt, akik meghatározói voltak, és máig hatással vannak a mi kortárs irodalmunkra. Gondolok Vas Istvánra, Kormosra, vagy az Illés Endrével való kapcsolatára, aki a főnöke volt. Nincs szó róla a könyvben, de kérdezlek téged, szerinted Réz vezetett-e naplót? Egy alkalommal a régi Magyar Hírlapnak nyilatkozta, hogy naplót ír, és azzal bízta meg Misi fiát, hogy a halála után semmisítse meg. Iszonyatos nagy teher ezt egy gyerekre rátenni, de ő tudott ilyen terheket rárakni az emberekre.*

▼ Hogy szeretett-e terheket rakni másokra, gondolom, erre egyszerre hajlamos volt kajánságból, szeretetből és a kettő elegyéből, és egyszerre meg akart kímélni egy csomó embert. És levenni a terheket. A fiának a válláról, azt

hiszem, inkább levett terheket egész életében, mintsem rárakott. Hacsak nem teher az, hogy valakinek ilyen apja van. Neki is nagyon erős apja volt. Ő is nagyon erős apa volt. Már ebből a szempontból. Nem lehet hasonlítani. Ami a tényeket illeti, nem hiszem, hogy egy negyvenéves napló lett volna. Azt tudom, hogy voltak géppel írt naplószerű feljegyzések egy időben, amiket ő vezetett, amivel ő akart valamit kezdeni nagyon rég. Azt hiszem, inkább a kilencvenes évek eleje táján vagy még korábban, a felesége halálakor. Ezek nem képeztek összefüggő korpuszt. És ahogy én tudom a legutolsó változat szerint, ezeket maga Réz égette el a fürdőszobájában. Azt valószínűtlennek tartom, hogy a fia rituálisan vagy praktikusán egy ilyen hatalmas kéziratanyagot elégetett volna. Végakarát ide vagy oda, ennek nem ez a módja, hogy elégetünk valamit, hanem betesszük ötven évre egy széfbe.

■ *Azért is nehéz ezt eldönteni, mert, ugye, rettenetesen hiú ember volt. Hol maga is mondta, hol meg tagadta a hiúságot.*

▼ Ő egyszerre volt nagyon szerény és nagyon hiú. Valami olyasmit mondott, hogy a szerénység a hiú emberek gögje. Ebben, ha belegondolnak, van is igazság. Én nagyon szerettem, de az is igaz, hogy akkortájt ismerem meg közelebbről, amikor egy kicsit meglágyult, kevésbé volt sprőd és radikális a rokon- és az ellenszenvében. Korábról voltak olyan történetek, hogy élesen ítélte meg, végletesen ítélte meg nem politikailag, hanem

kizárólag irodalmi értékeket. Tehát voltak elfogultságai, és ezeket ő nem is tagadta igazán. És az volt a *Holmiban* például nagyon szimpatikus, hogy megtartotta ezeket az elfogultságait. Főleg öregségére elég meredek dolgokat beszélt, hogy az utolsó költő Petri lett volna, de ő se futotta be azt a pályát, amit kellett volna. Itt már nincs költészet, itt már nincs semmi, hol vagytok ti ezekhez a nagyokhoz? Ezt milliószor elmondta.

■ *Egyszerűen azt mondja, nincs nagy kortársunk, '90 után nem született.*

▼ Ez természetes, nyolcvanévesen így kell az embernek gondolnia. Réz nagyon erősen kánont csinált már a *Holmi* előtt is, a *Holmi* idején pedig mind, akik Réznek a barátai voltak, meghatározó figurái a kortárs irodalomnak. Többek között attól is, hogy ilyen típusú interpretációk voltak, mint adott esetben Réz.

■ *Ugyanakkor rettenetesen konzervatív ember volt. Mondok egy példát erre. Ő kezdeményezte, és nagyon büszke vagyok rá, hogy én adhattam ki, a Modern Dekameron sorozatot; mindig egy nemzetnek a 20. századi elbeszéléseiből készült egy válogatás. A sorozat első kötetét, a Francia Dekameront ő állította össze. És, kérlek szépen, amikor leadta az anyagot, egy viszonylag vékony – rettenetesen igényes ember volt – kötetet adott le, és Roger Martin Du Gard-nál megállt, nem volt hajlandó sem Camus-vel, sem Gide-del, sem a későbbiekkel foglalkozni. Azt mondta, az már nem irodalom, annak nincs jelentősége. Nem tudom, ez hibaként róható fel, vagy mit kell gondolni róla?*

▼ Ezt akkor gondolnám hibának, ha valaki olyan hatalmi helyzetbe emelkedik, hogy a maga ízlését definitíve rá tudja erőszakolni egy, két vagy több intézményre, amelyek ugyanúgy kezdenek el gondolkodni, mint ő. És ezt nemcsak a politikára értem, hanem, mondjuk, a kultúrpolitikára is. Addig semmi baj nincsen ezzel a fajta konzervatív ízléssel. Én nem gondolom magamat különösebben konzervatívnak, de az én ízlésemhez azoknak a szerzőknek a túlnyomó része kifejezetten közel áll, akik Rézhez közel álltak. Réznek voltak vakpontjai, például Mészölyt nem akarta észrevenni, de hát kinek nincsenek? Énnekem ez kifejezetten szimpatikus. És ezeket főleg öregségére fel is vállalta. Ebből rengeteg konf-

liktusuk volt a *Holmiban* egymás között is a szerkesztőknek, de pont ettől volt izgalmas műhely. Konzervatív volt, de soha nem a szó politikai értelmében, az irodalmilag értéktelen egyszerűen nem volt hajlandó elfogadni. És néha már sportot is csinált belőle, hogy olyan szerzőket, akik éppen akkor nem voltak divatban, azokat igenis favorizálta. Így visszagondolva nekem ez is tetszik.

■ *Azt mondd, kánoncsináló volt, ez így is van, de hogy mennyire autoriter – szerkesztő nem is lehet más –, arra jellemző, hogy a közlésekről szavaztak a szerkesztőségi gyűléseken, ám neki volt vétőjoga is. Erre elmondok egy történetet, amit két helyről tudok, egyrészt Eörsitől, másrészt tőle, Réz Palitól. Hogy egyszer kiadott egy Esterházy-könyvet, kritikát írni egy fiatal kritikusnak. És hát ez a kritikus meglehetősen lehúzta a könyvet, s Réz azt mondta, ez így nem jelenik meg. Mert arra szavaztak, hogy megjelenik, de Réz ellentmondott. Eörsi akkor azt kérdezte tőle: „Pali, ha nem Esterházyról lenne szó, akkor is ez a véleményed?” Azt mondta, nem, akkor ez a kritika megjelenhetne. Mire Eörsi, hogy akkor szevasztok, és kilépett a szerkesztőbizottságból. Megkérdeztem Palitól, és ő szinte szó szerint ugyanezt mondta.*

▼ Ezt könnyű megítélni, ha az ember nem folyóirat-szerkesztő. Nagyon könnyű elvekről beszélni, amikor ezeket nem kell a gyakorlatban megtartani. Amikor az embernek valóban nincsenek elfogultságai, és épp Pista, akinek, mint tudjuk, soha nem voltak elfogultságai... szóval ez egy nagyon-

nagyon nehéz dolog. De ami ezt illeti, ez '90-ben lehetett legkésőbb, Réznek abból a szempontból igaza van, vagy igaza volt, hisz ugye, mi lett Esterházyból, mi volt Esterházyból, ami aztán lett belőle. Tehát azért neki volt igaza. Megvédte Esterházyt. De nem feltétlen védett meg mindenkit. Volt, amikor Mészölytől is kértek kéziratot, Mészöly adott is valamit, ami lehet, hogy nem volt remekmű, de ők visszaadták. Mi csak remekműveket akarunk közölni – mondták. És soha többet nem adott nekik semmit Mészöly. Nyilván én szerkesztőként jó néhány dolgot máshogy csináltam volna, tán más szerzőket preferáltam volna, de összességében, ha végig-gondolom a nyolcvanas, kilencvenes éveket, hogy mi tűnt nagyon fontosnak, akkor a *Holmi* is. Még azoknak a szemében is, akik nem rajongtak érte. Akik nem nagyon szerették a *Holmit*, azok se bánták, ha ott közölhettek.

■ *Beszélgetéseitek közben többször is kijelenti, hogy a Holmiról nem akar beszélni.*

▼ Ennek az egyik oka, hogy a mi első beszélgetésünk, ami a könyv hetven százaléka, az '92-es, amikor a *Holmi* éppen hogy csak elindult. A következő, a 2000-es, amikor valóban kevesebbet beszélünk a lapról, mert akkor róla van inkább szó. És amikor most, már a lap megszűnte táján, az egész, új kontextusban mintegy neki mérlegre kellett volna tenni, akkor neki ehhez már se kedve, se energiája nem volt. A *Holmiról* úgy kellett belőle kihúzni mindent.

■ *Szerinted mennyire akarta ő a Nyugat hagyományát, illetve a technikáját folytatni, mert azért szóbeszéd volt a városban, hogy ő tulajdonképpen egy új Nyugatot akar indítani és fenntartani.*

▼ Könyörgöm, ha valaki jó folyóiratot akar csinálni a magyar kultúrában, akkor mit gondol éjszakája legmélyebb óráján? A *Napkeletet* akarja újracsinálni? Mindenki a *Nyugatot* akarná. Mert a *Nyugat* az újdonságnak is, meg a minőségnek is valamiféle szimbólumává vált. Szerintem ez csak annyi lehetett nála, meg a szóbeszédben is, hogy valami olyat akar, csak a legjobbat, a remekműveket, mindenből a legjobbat, nem ízlés alapon, nem irányzat alapon. Hát persze, hogy akkor a *Nyugat*. Azonkívül a Réz ízlése, meg a neveltetése, a tevékenysége tengelyében Kosztolányi van, és mindaz, amit ő jelent a *Nyugat* szempontjából. Az ő állócsil-

lagai azért mégiscsak ebből a nyugatos körből, második, harmadik, negyedik nemzedékből kerültek ki. És a többiek számára, akik a *Holmit* vele együtt csinálták, Radnóti is, Várady Szabolcs is, a *Nyugat* nagyon fontos volt. Igen, tudomásul kell venni, hogy a magyar kultúrában ennek a hagyománynak az egyik vagy a legfőbb tájékozódási pontja még száz év után is a *Nyugat*. Ez ilyen. És ez nem rossz.

■ *Említetted korábban, hogy Pali csalódott abban a kortárs irodalomban, ami, mondjuk úgy, '85-'90 után kezdődik. Valahol említi, Juhász Ferencről gondolta azt, hogy egy új József Attila született meg vele, aztán csalódottan erről le kell mondania. Ugyanezt Petriről is.*

▼ Eleve új József Attilák nem születnek, hanem új jelentős költők születnek, akik adott esetben olyan jelentőségek lehetnek, mint József Attila. Juhászba legfeljebb úgy látta bele az új József Attilát, hogy ez az üstökös-szerű felbukkanás, meg a ragyogó csillagszemek, vagy nem tudom. A kettőnek köze egymáshoz nincsen. Még Petrivél talán inkább. Számára József Attila is egy olyan állócsillag volt, akihez minden mérhető. Ő volt a mindenség, amihez mért. És ez bizony szigorú mérce, főleg akkor, ha nem lezárult életművekről van szó, hanem mozgásban lévőkről. Számára még Ottlik is, pedig nagyon szeretete Ottlikot, az *Iskola a határon* túlértékelte volt, túl volt futtatva. Nem szerte azokat a műveket, amiket egy másik kánon túlfuttat.

■ Szerinted ő haragudott azokra, és itt most konkrétan Petrire gondolkodok, de Juhászra is gondolhatok, akik végül nem hozták azt, amit ő elvárt tőlük?

▼ Dehogyan haragudott. Imádta őket. Juhász neki az egyik meghatározó pontja volt. A könyvben sokat beszél Juhászáról, jót, rosszat vegyesen. Én azt gondolom, nagyon szépen. A Petrirel való közeli kapcsolata is átsüt a könyvön. Nem gondolom, hogy ő tehetséges emberekre igazán haragudott volna. Nem, nem, nem. Azt nem tudom megmondani, hogy a félklasszikusok közül kiről gondolta azt, hogy kifutotta a formáját. Kormosra gondolt talán. De hát Kormos fiatalon meghalt, ott még nagyon sok lett volna benne.

■ Köztük volt egy különleges viszony is, hiszen Kormos korábbi felesége lesz az ő felesége, Pallos Klári. Ez is egy érdekes dolog. Akiről a legtöbbet beszél, és aki, úgy néz ki, abszolút mértékben meghatározta az ő életét, a halála után is – a felesége. Olyan gyakran jön elő, olyan különböző kontextusban, és olyan szeretettel beszél erről az asszonyról, akitől, azt hiszem, két gyerek is van, miközben Kormos gyerekeit is fölneveli.

▼ Olyan nagy és olyan szép szerelem volt, és annyira tudta a Réz ennek a súlyát, hogy komolyan, már csak ezért is érdemes ezt a könyvet végigolvasni. Még annak is, akit az irodalom annyira nem izgat.

■ Még egy hiányról. Van Csernus Tibornak egy festménye, a Három lektor, ezen ott van Réz, ott van Domokos Mátyás és ott van Vajda Miklós. És Vajda Miklós nevével nem találkoztam a könyv olvasása közben – nem tudom, hogy a kötet remek, gazdag névmutatójában szerepel-e, abban nem néztem meg. Ők még akkor is naponta beszéltek telefonon, amikor már mindkettő olyan rokkant volt, hogy nem tudott közlekedni. Réz Pali évekig nem hagyta el a lakást, csak ha mentővel vitték vésztömlesztésre. Ugyanez volt Vajdával is, csak ott más probléma volt. Hogy az ördögbe hiányzik ez az ember a könyvből?

▼ Jóval kevésbé szerepel a könyvben, mint amennyire az ő viszonyuk ezt megengedné, vagy követelné. Vannak olyanok, főleg egy ilyen hosszú emlékezési folyamatban, vannak vakfoltok az emlékezeten, amelyeknek olykor nincs okuk, olykor egészen megmagyarázhatatlan, kicsi masza-

tokból áll össze, hogy okuk legyen. Én azt hiszem, volt egy időszak, amikor Vajda Miklóst nem szerették, sem Domokos Mátyás, sem Réz. És valahol úgy maradhatott. Mert ő tényleg becsülte. Nagyon sok mindent hoztak is a Holmiban tőle.

Lehet, én nem voltam eléggé résen, és nem kérdeztem rá még egyszer. Nekem az volt a taktikám a középső részben, hogy földobok neveket, és hagyom, hogy meséljen. És ha kell még, akkor még egyszer visszakérdezek. És ezeket pászítgattam össze. Könnyen lehet, hogy az volt, Vajda Miklósról kevésbé kérdeztem rá, annál is inkább, mert nagyon nem szívesen beszélt Réz az első körökben a Szépirodalmi kiadóról. Sok ilyen van, csak utána kéne bogarászni. Én tudom, mennyi minden hiány van ebben a könyvben. És ha Réz nem ilyen állapotban van, hanem még adódik két jó éve, és még interjúzunk. Interjúzunk? Annyi volt, hogy fölmentem hozzá, kivettem a telefont, és beszélgettünk. Utána én beírtam, vagy legépeltettem. Ha van két év, és ő, mint egy emlékiratra, rálát, akkor számtalan izgalmas dolog megtörtént volna. Így legalább nem túlbeszélte.

Egyébként rengeteg kipróbált története volt a Réznek, alig volt olyan, amit én már korábban ne hallottam volna tőle vagy a holmisoktól. Ezek a történetek ezért ennyire gördülékenyek. Nagyon ki vannak találva. Azért nem véletlen, hogy a *Hangos memoár* alcímet adtuk a könyvnek, mert neki tényleg ez volt a műfaja: a

beszéd. Igazság szerint ebben volt ő legjobb, ahogy a maga réparaeszelős hangján meséli.

■ Állandóan egyik cigiről a másikra gyújtott. Gitanes-t szívott.

▼ Addig, ameddig. Azután meg Kossuthot, meg Munkást. Utolsó éveiben már nem dohányzott.

■ Illés Endréről mondja, hogy szeretett maga körül rejtélyeket teremteni. Réz nem ugyanez volt, hogy szeretett ugyanilyen rejtélyeket teremteni és továbbadni magáról? Nem is csak magáról, hanem erről az irodalmi környezetről?

▼ Mielőtt közeli kapcsolatba kerültem vele, lehet, ilyennek láthatta, aki messziről ismerte. Én nagyon sok rejtélyt nem láttam azon kívül, hogy tényleg egy mélységes mély rejtély minden ember, akiről ha ennyi mindent megtudok, akkor tízszer annyi, amit nem tudok róla, és soha nem fogok megtudni. Azt hiszem, Réznek is olyan mélyei, meg olyan tárnái és szakadékai voltak, mint mindenkinek. Nem tudom, ez több rejtély-e. De majd ha egyszer meglesz a levelezéskötet, biztosan sok mindent meg lehet még erről tudni. Én nem tudom, mi kerül még elő. Állati boldog lennék, ha minél több részlet – akár a könyv kapcsán – előkerülne Rézről.

■ Csak néhány dolgot, hogy kikről mit mondott. Például Nagy Lajosról elmondja, hogy klausztrófóbiás, és az egyik lakásban, ahová beköltöznek, kiveri az egyik falat, hogy nagyobb tér legyen. Vagy azt mondja róla, hogy ő a legbütbőbb okos ember. Vagy ami nagyon meglepő, hogy Tersánszkyt nagyobb írónak gondolja, mint Móriczot. Pontosabban azt mondja, Móricz kismiska hozzá képest.

▼ Hááát. Ha van értelme ennek a legnagyobbobozásnak – szerintem nincs –, akkor azért Tersánszky nagyon nagy kaliber, csak kevésbé lehetett becsatornázni különféle kommunikációs meg közéleti rendszerekbe. Szerintem mind a kettő zseniális, Móricz a maga ormótlanságával és a maga formátlanságával tényleg grafomán zseni, de Tersánszky is az, sokkal nagyobb író, mint ahogy most a magyar kultúra vagy a magyar irodalom tartja. Én nagyon szeretem Tersánszkyt, ezért nem éreztem meredeknek ezt a véleményyt.

■ Vas István az egyik központi figurája a beszélgetéseknek. Nagyon sokra tartja. Én úgy érzem, kicsit túl is van dimenzionálva a szerepe, mármint Vas Istváné a könyvben. De közben maliciózan is beszél róla. Van egy jelenet a könyvben, '56 október 23-án ülnek a Kulacsban, ha jól emlékszem, és a fiatal emberek, Réz és a többiek akarnak menni a tömeggel, mire Vas szkeptikusan ül és inkább rendel magának egy gyöngytyúkhúslevest. Mire azt mondja neki Réz: „Téged nem érdekel a forradalom?” Erre lehülyézi őket. „Ti hülyék vagytok. Menjetek.”

▼ A gyöngytyúk jobban érdekli. De utána fogják magukat és elmennek a Kassal a tüntetésre, de taxival. Ez egy olyan délután volt.

■ Akkor még egy dolgot, ami lehet, hogy kicsit az ő fájdalomról szól. Ugye, mondtad, hogy egy ilyen kvázi félkritikai kiadást készített elő a Kosztolányi-életműből.

▼ Nem engedték a kritikai kiadást.

■ És jön a rendszerváltás, jönnek a kilencvenes évek, nem is a rendszerváltás fontos itt, hanem megszűnik a Kosztolányi-életmű védettsége, és az Európa elkezd kiadni a Kosztolányi-életművet Fráter Zoltán gondozásában. Beszéltek erről a könyvben. Azért ez nagy fájdalom lehetett, hiszen az életének jelentős részét töltötte el a Kosztolányi-életművel.

▼ Nézd, senkinek nincs hitbizománya egy életműre. Az már tisztesség kérdése, hogy ha valaki ennyire megkutatott egy életművet, akkor utána

a kiadó egyszerűen áttemeli azt a szellemi területet, ami jegyzetek meg tudás formájában benne van, használják. Na de a rendszerváltozás után nem lehetett mondani, hogy ezek a kiadók mindannyian a fairségükről voltak híresek. El kellett adni a könyvet. Egy jegyzet, meg bármiféle cicózás csak ártott volna a dolognak. De hát ez ilyen. Másik oldalról pedig azért eltelt néhány év, és elkezdődik a Kalligramnál a Kosztolányi kritikai kiadás, ami nagyon nagy dolog. Réz azt fájlalta valóban, de hát ezzel mint filológus tisztában volt, hogy egy kritikai kiadást nulláról kell kezdeni, az ő jegyzeteit pro forma nem használhatta az, aki a nulláról elkezdte gyűjteni az anyagot. Természetesen biztos vagyok benne, hogy használta. Én imádtam azokat a jegyzeteket. Tulajdonképpen mindent, amit Kosztolányiról tudok, ezekből tudom. Igen, hát ezek ilyen fájdalmak.

■ Szerinted mi az, amit nem mondott el neked?

▼ Az a gyanúm, hogy a szépirodalmis időkről még többet lehetett vagy kellett volna beszélni. De még annyi se lett volna a Szépirodalmi kiadóról, amennyi belekerült a könyvbe, az utolsó részbe, ha Dávid Anna, aki a Magvető igazgatója, mint szerkesztő, a kiadó szerkesztője nem lett volna ott aznap délután, és akkor ketten Annával ki tudtunk belőle kicsit többet húzni. Abból a hosszú időszakból lett volna még egy csomó olyan történet, amire a Réz talán nem volt túlságosan büszke, de azt a korszakot jellemezhetette volna. Én nem tudom, mi lett volna még ilyen. Ha úgy érted, volt-e olyan elszámolnivalója, amit ő magában tartott? Nem tudom.

■ Ha össze kellene gyűrnöd a személyiségét abból, amit neked elmondott, meg abból, amit te tapasztaltál a személyes kapcsolatok során, akkor milyen Réz Pál?

▼ Ilyen. Azért én ebbe beleszerkesztettem azt, hogy én mit gondolok Rézről. Ami bennem van. A szeretettel együtt, a

folytonos kajánsággal együtt. Én azt gondolom, hogy fedi a kettő. Nem gondolok magamban másként a Rézre, mint ahogy végül is ez a könyv körülírja és körbeírja. Ugye, a legjobb az ő hangjával. Ez a szöveg tényleg azáltal lett, ahogy a részeket az ember összegyúrta. A korábbi változat a neten megtalálható, ami volt a rádióban az ő hangjával. Azt hiszem, nincs másik Réz.

■ Na de ő azt is mondja, hogy a múlt az, amit én elmondok belőle. Ha jól emlékszem. Tökmindegy, hogy történt. A múlt az, ahogy én elmondom.

▼ Tökmindegy, hogy történt. Nagyjából így történhetett. Mindegy, hogy történt, egy idő után már azt mondjuk el, ahogy előző alkalommal elmeséltük. Ez egyrészt a legendaképződésnek, anekdotaképződésnek a folyamata, másrészt egy esterházys zárójellel, a szövegromlásnak a legjobb táptalaja. De hát ki bánja ezt? Most az kéne, hogy egy csomó fölkészült fiatal biográfus menjen neki úgy a szövegnek, hogy ebből mi igaz, mi nem igaz, mi történt ekkor és akkor, és így lesz kerek a világ.

(Elhangzott 2017. november 24-én Nagyváradon, a Darvas-házban. Az írott változatot **TÓTH HAJNAL** közreműködésével **SZŰCS LÁSZLÓ** szerkesztette.)